

дотриманням морально-етичних та правових принципів їх застосування.

Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика у сфері застосування праці засуджених до позбавлення волі

Кримінально-виконавча політика є завершальною ланкою в системі такого складного політико-правового явища, як політика у сфері боротьби зі злочинністю.

Як зазначає П. Л. Фріс, в обсяг кримінально-виконавчої політики входить весь комплекс проблем, пов'язаних із реалізацією кримінального покарання⁶⁴². Однією з таких актуальних проблем є і залишається проблема застосування праці засуджених до позбавлення волі.

Кримінально-виконавчий кодекс України у ч. 3 ст. 6 серед основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених називає суспільно-корисну працю⁶⁴³. Попередні Виправно-трудоий кодекс УСРР 1925 року та Виправно-трудоий кодекс УРСР 1970 року у своїй назві наголошували на виправно-трудоому аспекті виконання покарання, який мав би реалізовуватися, як правило, за допомогою праці.

Не зважаючи на законодавче закріплення праці серед основних засобів ресоціалізації та виправлення засуджених яке мало місце у різні історичні періоди і в умовах різних політичних та соціально-економічних формацій, роль і значення праці в процесі виконання-відбування покарання засудженими були різними.

О. В. Філімонов зазначав, що виправні колонії первинно створювалися з метою масового залучення засуджених до

⁶⁴² Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – С. 194.

⁶⁴³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

колективної суспільно-корисної праці⁶⁴⁴. В умовах планової соціалістичної економіки та необхідності вирішення задачі щодо індустріалізації народного господарства з'явилися сприятливі умови і серйозні стимули для використання мобільної та порівняно недорогої робочої сили засуджених⁶⁴⁵.

Широкомасштабне залучення осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, до тяжких фізичних робіт у галузі будівництва, гірничодобувної і важкої промисловості, на лісозаготівлях найбільш активно використовувалось у роки сталінської диктатури оскільки відображало суть моделі тоталітарного державно-бюрократичного соціалізму у сукупності з її системою кримінальних покарань, яка підживлювала економіку додатковою робочою силою із засуджених⁶⁴⁶.

Так, у радянський період праця засуджених була засобом досягнення економічного зростання держави. І на практиці далеким від істини було твердження, що за допомогою праці можна досягти виправлення засудженого.

⁶⁴⁴ *Филимонов О. В.* О концептуальных вопросах развития уголовно-исполнительной системы России / О. В. Филимонов // Уголовно-исполнительная политика, законодательство и право: современное состояние и перспективы развития : сборник материалов круглого стола, посвященного памяти доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста Российской Федерации Олега Вадимовича Филимонова (г. Москва, юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая 2013 года) ; под науч. ред. проф. В. И. Селиверстова и проф. В. А. Уткина. – М. : ИД «Юриспруденция», 2014. – С. 33.

⁶⁴⁵ Там само. – С. 22.

⁶⁴⁶ *Погудин О. А.* Промышленное производство в уголовно-исполнительной системе: от стабильности к стагнации / О. А. Погудин // Международный пенитенциарный форум «Преступление, наказание, исправление» (к 20-летию принятия Конституции Российской Федерации) : сб. тез. Выступлений участников мероприятий форума (Рязань, 5–6 декабря 2013 г.). – Рязань : Академия ФСИН России, 2013. – С. 253.

У сучасних умовах функціонування кримінально-виконавчої системи питання праці засуджених до позбавлення волі (як елементу їх правового статусу) набуло нового змісту.

Під правовим статусом засудженого традиційно розуміється сукупність суб'єктивних обов'язків, які покладаються на нього, та прав, якими він володіє упродовж відбування покарання⁶⁴⁷.

Правовий статус засудженого, визначений чинним Кримінально-виконавчим кодексом України, визначається нормою, згідно з якою засуджені виконують обов'язки і користуються усіма правами, передбаченими для громадян України, з певними обмеженнями, що закріплені законодавством України, вироком суду, умовами виконання покарання.

Реалізація права на працю передбаченого ст. 43 Конституції України⁶⁴⁸, зміст якого полягає в можливості вільно розпоряджатися своєю здатністю до праці, засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі має свої особливості та обмеження. Як зазначається в літературі, такі обмеження мають каральний та виховний характер і випливають із самого покарання. До таких обмежень належать: неможливість добровільного вступу в трудові відносини, зміна їх характеру чи добровільне припинення, вільне користування коштами тощо⁶⁴⁹.

У цьому контексті постає питання про правомірність залучення засуджених до праці і чи ця праця не містить ознак примусовості.

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», як і норма ч. 3 ст. 43 Конституції України, закріплює, що не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, що виконується особою, чи служба, яку вона несе за вироком чи іншим

⁶⁴⁷ Прусс В. М. Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2006. – С. 66.

⁶⁴⁸ Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

⁶⁴⁹ Кримінально-виконавче право : навчальний посібник / В. А. Бадюра, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова [та ін.] ; за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – С. 200.

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

рішенням суду або відповідно до законів про військовий і про надзвичайний стан⁶⁵⁰.

Існує думка в літературі, що закріплення в нормах Кримінально-виконавчого кодексу України обов'язку осіб, позбавлених волі, працювати, надає праці засуджених примусового характеру, що суперечить Конституції України. А тому праця, що є обов'язком, згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, здобуває ознаки примусової, оскільки із рішення суду не випливає, що засуджений зобов'язаний працювати під час відбування покарання⁶⁵¹. Справді, як зазначає В. Жернаков, обов'язок засудженого до позбавлення волі працювати під час відбуття покарання безпосередньо у вирок суду не встановлюється. Суттю цього покарання є обмеження можливості використовувати на свій розсуд час протягом певного, встановленого судом на основі законодавства строку, який є складовою життя людини. Однак позбавлення волі не може відбуватися як абстракція, для цього є певна форма – місця позбавлення волі (зі своїм режимом). Особа, потрапляючи до таких місць, повинна підкорятися режиму⁶⁵². І право, яке стає водночас і обов'язком, засуджених до позбавлення волі працювати передбачене кримінально-виконавчим законодавством.

У п. 3 ч. 1 ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу України серед прав засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, передбачено право в порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України і нормативно-

⁶⁵⁰ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постановою Пленуму Верховного Суду України від 1 лист. 1996 р. № 9 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

⁶⁵¹ Старків І. М. Особливості реалізації права на працю в місцях позбавлення волі / І. М. Старків // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів «Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Івано-Франківськ, 23 квіт. 2010 р.). – Івано-Франківськ, 2010. – С. 123.

⁶⁵² Жернаков В. Поняття примусової праці за законодавством України / В. Жернаков // Право України. – 1997. – № 10. – С. 38–39.

правовими актами Міністерства юстиції України, брати участь у трудовій діяльності.

Раніше Кримінально-виконавчий кодекс України одночасно в ч. 1 ст. 118 закріплював, що засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії. Однак 8 квітня 2014 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», яким у ч. 1 ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України внесені зміни. Так, слова «повинні працювати» замінено словами «мають право працювати».

Залучення засуджених до праці не суперечить і міжнародним нормам. У п. 2 ст. 71 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями визначено, що усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем⁶⁵³.

Досвід зарубіжних країн з приводу залучення до праці засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, свідчить про неоднозначний підхід законодавця до розуміння правової природи праці (як права чи обов'язку).

Наприклад, пенітенціарна система США налаштована на максимальну трудову зайнятість засуджених. Серед спеціалістів побутує думка, що неробство засуджених не тільки шкідливе з точки зору благополуччя їх перебування в тюрмі і перспективи подальшого життя після звільнення, але й суттєво ускладнює процес функціонування тюрем.

Праця засуджених в тюрмах Німеччини не є обов'язковою. Однак у систему виконання покарання у виді позбавлення волі вбудований дієвий трудовий стимул. Так, придбати речі в магазинах установ виконання покарань засудженим дозволяється тільки за гроші, зароблені при відбуванні покарання⁶⁵⁴.

⁶⁵³ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями 1955 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

⁶⁵⁴ Буранова Е. А. Зарубежный опыт организации трудовой адаптации осужденных / Е. А. Буранова, В. Э. Кияшко // Международный пенитенциарный форум «Преступление, наказание, исправление» (к

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

Відповідно до законодавства Швейцарії кожен засуджений повинен працювати. Якщо засуджений не працює, він зобов'язаний навчатися (створено мовні та інші професійні курси). Часто робота засуджених поєднується із навчанням⁶⁵⁵.

Відповідно до кримінально-виконавчого законодавства України засуджені залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Засуджені залучаються до оплачуваної праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції. При цьому адміністрація зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею.

З огляду на таку законодавчу норму стає цілком зрозуміло, що конституційне право на працю засуджених осіб, які позбавлені волі, перетворюється на обов'язок, хоч і оплачуваний.

Правомірною є позиція, що трудовий обов'язок осіб, які відбувають покарання, як і за років чинності виправно-трудоного законодавства, у сучасному кримінально-виконавчому праві продовжує розцінюватися як фундаментальний елемент покарання, завдяки якому досягається виконання мети останнього⁶⁵⁶.

Трудове виховання повинно бути направлене не лише на формування сумлінного ставлення до праці, але й психологічної готовності до неї, прагнення до заняття суспільно корисною

20-літтю прийняття Конституції Російської Федерації): сб. тез. выступлений участников мероприятий форума (Рязань, 5–6 декабря 2013 г.). – Рязань : Академия ФСИН России, 2013. – С. 247.

⁶⁵⁵ *Клиша В.* Досвід пенітенціаріїв Швейцарії. Що можна впровадити в Україні для збалансування національної кримінально-виконавчої політики? [Електронний ресурс] / В. Клиша – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/743205.jsessionid=4096886F0DAD89304DEABE1FD59907F8>

⁶⁵⁶ *Орбець К.* Права громадян України, які відбувають покарання / К. Орбець // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 49.

діяльністю, освоєння правомірних способів матеріального забезпечення життя після відбування покарання⁶⁵⁷.

За допомогою залучення засудженого до праці і в сукупності з іншими засобами (режимом відбування покарання, соціально-виховною роботою та ін.) можливо досягти позитивних змін в його особистості, які сприяють засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, створять реальну можливість у майбутньому легше і швидше адаптуватися до життя «на волі». Для цього організація та методи роботи в установах виконання покарань мають максимально наближатися до тих, що прийняті на аналогічній роботі на волі.

Водночас постає питання, чи справді за допомогою праці можна досягти ефекту виправлення особи? Але не завжди досяжною є мета виправлення особи взагалі та за допомогою праці зокрема.

Однак праця має й додаткові цілі, яких часто можна досягти, оскільки вони не стосуються внутрішнього стану засудженого, його переконань і поглядів. У кримінально-виконавчому праві виділяють такі цілі: економічні, фізичні або оздоровчі, виконання зобов'язань засудженим⁶⁵⁸. Інші автори зазначають, що праця виконує економічну, соціальну, оздоровчу та виправну функції⁶⁵⁹.

⁶⁵⁷ Жариков Ю. С. Проблемы правового регулирования воспитательной работы с осужденными к лишению свободы / Ю. С. Жариков // Уголовно-исполнительная политика, законодательство и право: современное состояние и перспективы развития: сб. материалов круглого стола, посвященного памяти доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста Российской Федерации Олега Вадимовича Филимонова (г. Москва, юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая 2013 г.) / под науч. ред. проф. В. И. Селиверстова и проф. В. А. Уткина. – М.: ИД «Юриспруденция», 2014. – С. 115.

⁶⁵⁸ Кримінально-виконавче право: підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед [та ін.]; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2011. – С. 223.

⁶⁵⁹ Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова [та ін.]; за ред. Т. А. Денисової. – К.: Істина, 2008. – С. 202.

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

Економічна мета проявляється в тому, що установи виконання покарань утримуються за рахунок державного бюджету, є неприбутковими. Але всі потреби цих установ держава, бюджет якої наповнюється переважно за рахунок сплати податків, задовольнити не в змозі. Тому в умовах позбавлення волі засуджені утримують себе самостійно, тобто самі сплачують за своє утримання в установі шляхом сплати комунальних послуг, оплати вартості одягу, їжі, постільної білизни та ін.

Фізична (оздоровча) мета пов'язана з тим, що засуджені, працюючи на виробництві, докладають фізичних зусиль, іноді за видом роботи знаходяться на повітрі, що дозволяє підтримувати здоров'я та уникати моральної деградації, яка може бути викликана відсутністю праці. Сприяє праця і підтриманню психічного здоров'я засудженого, оскільки, працюючи, засуджений відволікає (сублімує) свої психічні ресурси від агресивних проявів, які нерідко викликає фізична ізоляція, на плідну працю⁶⁶⁰.

Окрім того, наявність засуджених, не зайнятих працею в місцях позбавлення волі, суттєво поглиблює криміногенну обстановку в них, деморалізує людей і сприяє посиленню агресії серед засуджених⁶⁶¹.

Досягнення мети виконання зобов'язань засудженим полягає в тому, що зароблені засудженим в установі виконання покарань гроші дозволяють виконувати вирок суду щодо відшкодування збитків та шкоди, заподіяної злочинцем, сплати аліментів, погашення заборгованості за виконавчими листами, сплати платежів і зборів до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, виконувати інші зобов'язання⁶⁶².

⁶⁶⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – С. 396–397.

⁶⁶¹ Стеничкин Г. А. Труд осужденных в местах лишения свободы как одно из основных средств их исправления / Г. А. Стеничкин // Юриспруденция. – 2010. – № 4. – С. 65.

⁶⁶² Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – С. 396–397.

Заслугує на увагу думка І. С. Яковець, яка стверджує, що залучення до праці має проводитись: а) з виховною метою – участь засуджених у трудових процесах сприяє формуванню та становленню особи, дає можливість людині усвідомити свою корисність як власне для себе, так і для своїх близьких, суспільства, зміцнює свідомість та почуття відповідальності за доручену справу; б) з ресоціалізаційною метою – праця покликана полегшити реінтеграцію засуджених після звільнення на ринку робочої сили; в) з економічною метою – засуджені завдяки праці можуть поліпшити своє матеріальне становище в період відбування покарання, а також надати фінансову допомогу своїм близьким та рідним. Кошти, зароблені в місцях позбавлення волі, стануть підмогою у перші дні чи місяці після виходу на свободу; г) з «нормалізаційною» метою – зайняті працею засуджені мають менше часу на вчинення неправомірних дій, а це забезпечує правопорядок в установах виконання покарань⁶⁶³.

Експерти Міжнародної організації праці дотримуються тієї ж думки, що й український законодавець, зазначаючи, що праця ув'язнених у гідних умовах під контролем і наглядом державної влади може виконувати виховні функції, сприяти одержанню ними кваліфікації та доходу, що дозволить їм виплачувати компенсацію жертвам їхніх злочинів. Контрольні органи Міжнародної організації праці вирізняють два типи праці ув'язнених: праця ув'язнених, ініційована державою за антигромадські діяння, та праця ув'язнених в умовах приватних підприємств.

Серйозну стурбованість Міжнародної організації праці викликає практика використання праці ув'язнених у приватному секторі, що започаткована в розвинутих країнах та яка поширилася на інші країни й нині виходить на міжнародний ринок. Так, у деяких містах США проводяться ярмарки праці ув'язнених, служби працевлаштування набирають персонал у місцях ув'язнення, що критикують профспілкові організації, які відзначають дуже низький рівень заробітної плати та відсутність захисту ув'язнених. Міжнародна організація праці також висловила занепокоєння у

⁶⁶³ Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія / І. С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – С. 303.

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

зв'язку з тим, що ув'язнені вже позбавлені свободи, тому існує загроза, що використання їхньої праці приватними компаніями може бути пов'язана з експлуатацією, яка зведе нанівець будь-які заяви про волевиявлення⁶⁶⁴. Така праця може перетворитися на примусову.

З огляду на вищезазначені порушення прав засуджених при використанні їх праці в приватному секторі, важливою і доцільною вимогою закону є те, що засуджені залучаються до праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній. Підприємство забезпечує виконання таких завдань держави: залучення до праці засуджених і їх робітниче навчання, виробництво і реалізація продукції за укладеними договорами відповідно до Господарського і Цивільного кодексів України та ст. 13 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»⁶⁶⁵. Одним із завдань підприємства є безбиткова господарська діяльність.

Однак не виключена можливість залучення засуджених до позбавлення волі до праці на підприємствах державної або інших форм власності за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції. Більшість існуючих установ виконання покарань мають власне виробництво, де засуджені працюють, виконуючи замовлення. Але формулювання цього положення закону дає підстави вважати, що засуджені можуть залучатися до праці не лише на підприємствах установ, але й на інших підприємствах будь-якої форми власності.

Інструкція про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі визначає, що засуджені залучаються до праці: у центрах трудової адаптації; у майстернях, підсобних господарствах установ та слідчих ізоляторів; на підприємствах установ виконання покарань; на підприємствах державної або інших форм власності за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції відповідно до укладених угод між установою, де відбуває покарання засуджений, та замовником; на

⁶⁶⁴ Кисільова Т. Примусовій праці – надійний заслін / Т. Кисільова // Праця і зарплата. – 2008. – № 3 (611). – 20 серпня. – С. 6–7.

⁶⁶⁵ Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>

роботах з господарського обслуговування установ та слідчих ізоляторів⁶⁶⁶.

Як вже зазначалося, основною умовою роботи засуджених на інших підприємствах – це забезпечення їх охорони та ізоляції. Але не всі категорії засуджених можуть працювати за межами установ. Так, засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території виправної колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу. Засуджені неповнолітні залучаються до праці тільки на підприємствах виховних колоній⁶⁶⁷.

Часто установи виконання покарань укладають договори про надання послуг шляхом передання засуджених для робіт на підприємстві замовника, який зобов'язується оплатити ці послуги за обумовленою ціною. У ціну закладається заробітна плата засудженого і прибуток установи! Що в даному випадку виготовляє установа і за що отримує прибуток? За торгівлю робочою силою?⁶⁶⁸.

При таких обставинах видається, що варто намагатися залучати ув'язнених до праці в межах кримінально-виконавчих установ під наглядом уповноважених органів чи осіб відповідної установи, щоб уникнути експлуатації засуджених і використання їх

⁶⁶⁶ Інструкція про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : наказ Міністерства юстиції України від 07 берез. 2013 р. № 396/5/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13>

⁶⁶⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. – С. 398–399.

⁶⁶⁸ *Посмаков П. М.* Трудовая занятость осужденных в уголовно-исполнительной системе: современное состояние и перспективы развития // Уголовно-исполнительная политика, законодательство и право: современное состояние и перспективы развития : сб. материалов круглого стола, посвященного памяти доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста Российской Федерации О. В. Филимонова (г. Москва, юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая 2013 г.) / под науч. ред. проф. В. И. Селиверстова и проф. В. А. Уткина. – М. : ИД «Юриспруденция», 2014. – С. 152.

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

праці приватними компаніями в особистих інтересах, наприклад, в інтересах одержання прибутку.

Сьогодні засуджені підприємств, установ виконання покарань залучаються до виготовлення такої продукції, як: будівельні матеріали, меблі, продукція промислового призначення, сільськогосподарська техніка та запасні частини до неї, тара і упаковка, транспортне устаткування та автозапчастини, швейні вироби та взуття, господарсько-побутові товари, металовироби, продукція спецпризначення, сувенірна продукція, товари для садівників та городників, чавунне литво тощо. Наприклад, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі у Коломийській виправній колонії № 41, що знаходиться в с. Товмачик Коломийського району Івано-Франківської області, працюють на підприємстві виправної колонії, що спеціалізується на виготовленні столярних виробів, дерев'яної тари, швейних виробів, виробів з металу, будівельних виробів, товарів народного споживання⁶⁶⁹.

Правове регулювання праці засуджених здійснюється Кодексом законів про працю України, як це передбачено абз. 3 ч. 1 ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України. Також передбачено, що працю засуджених до позбавлення волі слід організовувати з дотриманням правил охорони праці та техніки безпеки, встановлених законодавством про працю.

З огляду на специфіку виробничої діяльності підприємств, установ виконання покарань, забезпечення засуджених гарантіями у сфері охорони праці є запорукою реалізації конституційного права на належні, безпечні і нешкідливі умови праці, а також важливим заходом щодо профілактики виробничого травматизму.

А це є свідченням того, що хоч і праця засуджених не є вільною і найманою, однак умови праці засуджених є предметом регулювання трудового права.

Більше того, в літературі існує пропозиція документально закріпити трудові відносини між роботодавцем (адміністрацією) і засудженим до позбавлення волі. Так, адміністрація виправної

⁶⁶⁹ Прайс-лист продукції підприємства Коломийської ВК-41 станом на 1 лип. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/ifr/uk/publish/article/85010>.

колонії повинна надати працю засудженому за обумовленою трудовою функцією, забезпечити умови праці, передбачені трудовим законодавством та іншими нормативно-правовими актами, своєчасно і в повному розмірі виплачувати засудженому заробітну плату, а засуджений зобов'язаний виконувати визначену цим документом трудову функцію і дотримуватися діючих Правил внутрішнього розпорядку виправної колонії. Щодо волевиявлення, то цілком можливо в трудовому договорі спеціально прописати особливий порядок призначення на роботу і звільнення, встановлений діючим законодавством⁶⁷⁰.

З такою пропозицією погодитися не можна. Кожна особа може реалізувати своє конституційне право на працю у будь-якій не забороненій законом формі. Центральне місце серед форм реалізації права на працю належить трудовому договору. В той самий час – це юридичний факт, що служить підставою виникнення трудових правовідносин. Крім цього, Кодекс законів про працю України трудовий договір визначає як угоду⁶⁷¹ (з прийняттям у 2003 році Цивільного кодексу України поняття «угода» було замінено правовим терміном «правочин»).

Саме за фактом вчинення правочину кожна з його сторін набуває відповідних прав та обов'язків, які визначають зміст договору. Важливо зазначити, що укладення трудового договору, як і будь-якого іншого правочину, відбувається на основі принципу свободи договору. У трудовому праві такий, зокрема, проявляється через можливість вільного вибору контрагента договірних

⁶⁷⁰ *Базунов В. В.* Правовое регулирование условий труда при отбывании наказания в виде лишения свободы / В. В. Базунов // Уголовно-исполнительная политика, законодательство и право: современное состояние и перспективы развития : сб. материалов круглого стола, посвященного памяти доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста Российской Федерации О. В. Филимонова (г. Москва, юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая 2013 г.) / под науч. ред. проф. В. И. Селиверстова и проф. В. А. Уткина. – М. : ИД «Юриспруденция», 2014. – С. 59.

⁶⁷¹ Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

правовідносин, виду договору, а також у свободі визначення змісту трудового договору⁶⁷².

Ще за радянських часів на цьому наголошував О. І. Процевський. Зокрема, у своїх працях він зазначав, що свобода волі при укладенні трудового договору проявляється в умовах, які сторони висувають і включають до угоди (договору)⁶⁷³.

З огляду на вищезазначене, виникає логічне питання: про яку свободу договору можна говорити при організації праці засуджених в місцях позбавлення волі, коли жодна зі сторін не має можливості обирати іншу сторону так званих «трудова відносин» та жодна із сторін не має права визначати умови праці? Тому немає правових підстав для фіксації відносин, які виникають у процесі праці засуджених до позбавлення волі у правовому документі, наприклад, у трудовому договорі.

Попри зміни, внесені у квітні 2014 року до Кримінально-виконавчого кодексу України, які уніфікували підхід законодавця до розуміння правової природи праці засуджених до позбавлення волі як права, не можна залишати поза увагою той факт, що праця засуджених завжди матиме обов'язковий характер і в чистому вигляді як право не може розглядатися. Такий висновок можна зробити з проведеного аналізу норм чинного кримінально-виконавчого законодавства, яке серед основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених називає суспільно-корисну працю, що містить економічні, фізичні чи оздоровчі цілі та ціль виконання зобов'язань засудженим. А тому створення умов для залучення засуджених до праці та відшкодування ними збитків, завданих злочином, і виконання інших майнових зобов'язань визначено як один із пріоритетних напрямків реалізації Концепції

⁶⁷² Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Правове регулювання переведення працівників на іншу роботу: монографія / Ю. В. Кернякевич-Танасійчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – С. 7.

⁶⁷³ Советское трудовое право / под. общ. ред. А. И. Процевского. – К. : Главное изд-во издательського объединения «Вища школа», 1981. – С. 124.

державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України⁶⁷⁴.

Обов'язковості праці засуджених до позбавлення волі продовжують надавати фінансові плани підприємств кримінально-виконавчих установ, які наперед визначають показники виготовленої продукції, а також передбачають показники чистого доходу від реалізації такої продукції на наступний період часу.

Водночас норма, яка замість обов'язку працювати закріпила на законодавчому рівні право на працю, посилила існуючу кризу виробничого сектору кримінально-виконавчої системи, зумовлену тим, що матеріальна база, устаткування та засоби виробництва підприємств виправних колоній морально та фізично застаріли, відсутні новітні технології, застосовується ручна та малокваліфікована праця. Тому часто продукція, яка виготовляється засудженими, є неконкурентоспроможною на ринку, у зв'язку з чим використовується в межах діяльності кримінально-виконавчої системи.

Задля створення сприятливих умов для залучення засуджених до праці необхідно вживати такі заходи:

- переглядати і максимально підвищувати (в межах граничних витрат на виробництво) розцінки на виготовлення продукції для підвищення матеріальної зацікавленості засуджених у кінцевих результатах праці;
- виділяти кошти для проведення атестації робочих місць засуджених;
- розробити систему морального заохочення для підвищення рівня залучення до суспільно-корисної праці осіб, позбавлених волі;
- забезпечувати спецодягом та спецхарчуванням засуджених, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці;
- своєчасно проводити виплату заробітної плати засудженим.

⁶⁷⁴ Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі / Ю. В. Кернякевич-Танасійчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2014. – Вип. 3, том 2. – С. 40.

Розділ 2. Теоретичні питання політики в окремих сферах боротьби зі злочинністю

Не менш важливим фактором для працевлаштування засуджених та сталої виробничо-господарської діяльності підприємств установ виконання покарань є отримання засудженими професійно-технічної освіти, яка дозволить удосконалити процес їх соціальної адаптації після звільнення та вирішить проблемні питання в регіонах України з браком робітничих професій.

Слід погодитися з позицією І. С. Яковець, яка визначає умови, за наявності яких праця засуджених стане фактором позитивного впливу на їх особистості та суттєвим виховним елементом.

1. Праця має бути добровільною.

2. Праця засуджених повинна мати суспільно-корисний характер у широкому розумінні цього терміна.

3. Праця повинна підвищувати рівень кваліфікації чи освіти людини (оптимально – набуття через працю нових навичок та вмій).

4. Результатом праці обов'язково має бути конкретний продукт певної цінності.

5. Форма організації праці (колективна, індивідуальна) повинна обиратися відповідно до виду діяльності.

6. Праця засуджених має бути ініціативною.

7. У праці засуджених слід поєднувати різні форми самоуправління, самоорганізації та самодіяльності.

8. Праця має бути посилюючою для засуджених та відбуватися у належних умовах із забезпеченням усіх вимог техніки безпеки.

9. Зовсім неприпустимим є покарання працею.

10. Необхідно вимагати від засудженого не просто праці як такої, а старанного, акуратного та добросовісного виконання роботи, дбайливого ставлення до обладнання, матеріалів, засобів праці тощо⁶⁷⁵.

При дотриманні зазначених вище умов застосування праці засуджених до позбавлення волі з урахуванням індивідуальних особливостей особистості засудженого, в кінцевому підсумку можна досягти працевлаштування особи, звільненої з місць

⁶⁷⁵ Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія / І. С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – С. 298–301.

відбування покарання, що буде найкращим підтвердженням
ефективності застосування праці засуджених до позбавлення волі.